

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

“Χριστιανική απολογία” (1798) και “Απολογία χριστιανική” (1800, 1805)

Δ. Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.172](https://doi.org/10.12681/er.172)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2001). “Χριστιανική απολογία” (1798) και “Απολογία χριστιανική” (1800, 1805). *The Gleaner*, 23, 326–328. <https://doi.org/10.12681/er.172>

“ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΠΟΛΟΓΙΑ” (1798)
 “ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ” (1800, 1805)

ΕΠΙΛΕΓΩΜΑΙ ΣΕ ΕΝΑ ΘΕΜΑ, πού εἶχα θέσει τὸ 1989, γιὰ νὰ προσθέσω ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο πού ἐντόπισα καὶ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνει, νομίζω, ὅσα εἶχα τότε ὑποστηρίξει. Νὰ θυμίσω τὸ ζήτημα.

Τὸ βιβλίον *Χριστιανικὴ Ἀπολογία* δημοσιεύτηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1798.¹ Ὡς συγγραφέας δηλώνεται κάποιος «Φιλάδελφος Χριστιανός». Κανείς δὲν εἶχε συσχετίσει τὸ βιβλίον αὐτὸ μὲ τὸν Ἀθανάσιο Πάριο ὡς τὸ 1868, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴ δημοσίευση στὴ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα ἐνὸς βιο-εργογραφικοῦ σημειώματος τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα γιὰ τὸν Πάριο. Ἐκεῖ ὁ Μάμουκας, μὲ τὴν ἐγκυρότητα τοῦ μαθητῆ, ἀναφέρει ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ δασκάλου του καὶ τὸ παραπάνω δημοσίευμα.² Ἐκτοτε τὸ ἔργο συνδέθηκε μὲ τὸν Πάριο καὶ κανείς δὲν ἔδωσε σημασία σὲ ὅσες ἐνδείξεις ἀναφέρονται στὴ σελίδα τίτλου τοῦ βιβλίου, τίς ὁποῖες δηλώνω μὲ ἀραίωση.

Χριστιανικὴ Ἀπολογία Συντεθεισα μὲν ὑπὸ τινος Φιλαδέλφου Χριστιανοῦ πρὸς ὠφέλειαν τῶν Εὐσεβῶν, ἀξιῶσει τοῦ Παναγιωτάτου καὶ θειοτάτου πατριάρχου κρείον Γρηγορίου Ἐπιθεωροῦ θεοῦ δὲ καὶ πολλὰ χροῦ ὡς οἶόν τε ἐπιδοροῦ θ ε ἰ σα παρά τινος Εὐσεβοῦς Φιλοσόφου. Ἦδη δὲ τυπωθεῖσα ἀναλώμασι Ἀνδρὸς ζηλωτοῦ καὶ θεοσεβοῦς. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τυπογραφείῳ Ἔτει ἀψηΐη.

Πρόκειται ὥστόσο γιὰ ἐνδείξεις πού ὑποδηλώνουν ὅτι τὸ ἀρχικὸ κείμενο ὑπέστη κάποιες, τουλάχιστον, ἀναθεωρήσεις.

Στὰ 1800 δημοσιεύτηκε στὴ Λιψία σὲ πρώτη ἔκδοση —καὶ στὰ 1805 σὲ δεύτερη— τὸ βιβλίον *Ἀπολογία Χριστιανικὴ*.³ Στὴ σελίδα τίτλου τῆς πρώτης ἔκδοσής του διαβάζουμε:

στοιχεῖα γιὰ τὸν 18ο αἰῶνα», πού παρουσιάστηκε στὸ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο πού ὀργάνωσε στὶς 9 καὶ 10 Νοεμβρίου 2001 ἡ Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας μὲ θέμα «Εὐρώπη καὶ Νέος Ἑλληνισμός» καὶ θὰ δημοσιευτεῖ στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου, δίνονται περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα, τὸ συγγραφέα καὶ τοὺς Ἕλληνες μεταφραστὲς του.

1. Γεώργιος Γ. Λαδάς - Ἀθανάσιος Δ. Χατζηδημόσιος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, σ. 190-197, ἀρ. 126. Στὴ σελίδα 189 πανομοιότυπο τῆς σελίδας τίτλου.

2. Κωνσταντίνος Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία...*, Ἀθήνα 1868, σ. 639.

3. Δημήτριος Σ. Γκίνης - Βαλέριος Μιέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863...*, τ. 1, Ἀθήνα 1939, σ. 1, ἀρ. 1 καὶ σ. 52 ἀρ. 316· γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ 1805 βλ. καὶ Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα. Βιβλία - Φυλλάδια*, τ. 1, Ἀθήνα 1997, σ. 129, ἀρ. 1805.12.

Ἀπολογία Χριστιανική Συντεθεισα μὲν Ἀνωμόμως ὑπὸ τινος θεοσεβοῦς καὶ ὀρθοδόξου χριστιανοῦ εἰς ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν. Νῦν δὲ πρῶτον τῦποις ἐκδοθεῖσα. Διὰ φιλοτίμου δαπάνης τοῦ φιλοχρίστου καὶ εὐγενοῦς Κυρίου Κυρίου Ἰωάννου Δημητρίου Καρίπογλου Ἐδπατροίδου τῆς μεγαλονπόλεως Θεσσαλονίκης. Ἐν Λειψία τῆς Σαξωνίας Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς χήρας τοῦ Λέπερ. Ἀω. 1800.

Παρόλο που ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου εἶναι ἐμφανῶς παραλλαγμένη ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἔκδοσης τοῦ 1798 καὶ στὴ σελίδα τίτλου ἀναφέρεται ρητὰ πῶς πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση —καὶ στὸ ἔντυπο τοῦ 1805 γιὰ τὴ δεύτερη—, τὸ γεγονός ὅτι προσμοιάζει τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ Λιψία μὲ ἐκεῖνο τῆς ἔκδοσης τῆς Κωνσταντινούπολης δημιούργησε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἔκδοση τοῦ 1800 ἀποτελεῖ δεύτερη, ἐπεξεργασμένη ἀπὸ τὸ συγγραφέα, «ἔκδοση» τοῦ κειμένου τῆς *Χριστιανικῆς Ἀπολογίας* τοῦ 1798.

Σὲ αὐτὲς τὶς ἐξωτερικὲς ἐνδείξεις, ποὺ ὑποδήλωναν δύο διαφορετικὲς ἐκδόσεις, εἶχα πρόσφατα τὴν εὐκαιρία νὰ προσθέσω καὶ ἐσωτερικὰ τεκμήρια ποὺ ἔδειξαν νομίζω καθαρὰ πῶς τὸ κείμενο τοῦ Πάριου, τὸ ὁποῖο ὀδηγήθηκε τὸ 1798 στὸ Πατριαρχεῖο γιὰ δημοσίευση, ὑπέστη βαθεῖες ἀλλαγές, τόσες ποὺ ὁ συγγραφέας του νὰ τὸ ἀποκηρύξει.⁴ Αὐτὸ νομίζω εἶναι τὸ νόημα τῆς φροντίδας του νὰ παραλλάξει τὴν ἐπιγραφή καὶ νὰ χαρακτηρίσει τὴν ἔκδοση τῆς Λιψίας ὡς πρώτη ἔκδοση: «Ἀπολογία Χριστιανική... Νῦν... πρῶτον τῦποις ἐκδοθεῖσα». Κοντὰ σὲ ὅσα ἐπιχειρήματα εἶχα παλαιότερα ὑποστηρίζει, θέλω σήμερα νὰ προσθέσω ἕνα ἀκόμη.

Στὰ 1802 δημοσιεύεται ἡ περίφημη *Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον, τῶν ἀπὸ τῆς Ἐδρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων*. Πόνημα καὶ αὐτὸ τοῦ Ἀθανάσιου Πάριου· ψευδἐπιγραφο καὶ αὐτό: συγγραφέας του φέρεται ὁ «Ναθαναὴλ Νεοκαισαρεὺς ὁ ἐν ἁγίῳ ὄρει ἡσυχάζων». Στὸ ἔργο του λοιπὸν αὐτὸ καὶ συγκεκριμένα στὸ ἕκτο κεφάλαιο γίνεται ἀναφορὰ στὴ *Χριστιανική Ἀπολογία*. «Γίνεται ἀναφορὰ» μὲ ὅλες τὶς προφυλάξεις γιὰ νὰ μὴν ἀποκαλυφθεῖ ἡ ταυτότητα τοῦ κοινοῦ συγγραφέα τῶν δύο πονημάτων ἀλλὰ καὶ μὲ σαφὴ πρόθεση νὰ ἀποσιωποληθεῖ ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου. Ἡ παραπομπὴ γίνεται «εἰς τὸ βιβλίον ὁποῦ νεωστὶ ἐτυπώθη εἰς τὴν Λειψίαν ἐπιγραφόμενον *Χ(ριστια)νική ἀπολογία*».⁵ «Εἰς τὴν Λειψίαν» τὸ 1800· γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς Κωνσταντινούπολης οὔτε λέξη.

Μποροῦμε λοιπὸν καὶ πάλι νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα: «Ὅταν εἶσαι ἱερο-

4. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση στὴν τοποκρατούμενη ἑλληνικὴ κοινωνία*. Ἀντιδόσεις στὰ 1798, Ἀθήνα 1989, σ. 42 κ.έ.

5. *Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον, τῶν ἀπὸ τῆς Ἐδρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων...*, Τεργέστη 1802, σ. 50. Στοιχεῖα γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου καὶ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλυψε ἡ ἔκδοσή του δίνει ὁ Φίλιππος Ἡλίου περιγράφοντας τὴν ἔκδοση τοῦ 1802, ὅ.π., σ. 28-29, ἀρ. 1805.5.

μόναχος και τὸ Πατριαρχεῖο σοῦ ἐκδίδει τμημα ἔστω τοῦ πονήματός σου δὲν τὸ ἀποσιωπᾶς, βρίσκεις τρόπο νὰ τὸ ἀναφέρεις —ἐκτὸς ἂν εἶσαι ἐνοχλημένος τόσο ἀπὸ τὶς ἀλλαγές πὸ ἐκάναν στὸ κείμενό σου ὥστε προτιμᾶς νὰ τὸ ἀποκηρύξεις τονίζοντας πὼς ἡ πρώτη ἔκδοσή του εἶναι αὐτὴ πὸ ἀποδίδει τὸ πλήρες κείμενό σου.

“Ὅλες οἱ παραπάνω ἐνδείξεις μὲ ἔχουν πείσει ὅτι ἡ ἔκδοση τῆς Λιψίας τοῦ 1800 δὲν ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή τοῦ κειμένου πὸ δημοσιεύτηκε τὸ 1798, ὅπως συνήθως ἀναφέρεται.⁶ Ἡ βούληση τοῦ συγγραφέα εἶναι νὰ ἀποκηρύξει τὴν πρώτη δημοσίευση τοῦ κειμένου του, ἀφοῦ οἱ προσθήκες πὸ ἐγίναν σὲ αὐτὸ δὲν τὸν ἐξέφραζαν. Κατὰ συνέπεια θεωρῶ σκόπιμο νὰ ἀποσυνδέσουμε καὶ ἐμεῖς τὴν πατριαρχικὴ ἔκδοση τοῦ 1798 ἀπὸ τὶς ἄλλες δύο τῆς Λιψίας, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν πραγματικὰ μία ἐνότητα καὶ ἀποδίδουν τὶς ἀκριβεῖς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα. Ἡ ἔκδοση τοῦ 1798 ἀποτελεῖ ἓνα, ἄλλο, πρώτης ποιότητος τεκμήριο τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν μᾶς βοηθάει νὰ κατανοήσουμε τὴν ἐξέλιξη τῆς σκέψης τοῦ Ἀθανάσιου Πάριου ἀλλὰ τῶν ἀπόψεων πὸ κυριαρχοῦσαν στὸ Πατριαρχεῖο τὰ ταραγμένα χρόνια μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση.

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

6. Βλ. πρόχειρα Κ. Θ. Δημαράς, «Ὁ Βολταῖρος στὴν Ἑλλάδα», *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 1977, σ. 157-158 καὶ πρόσφατα Φίλιππος Ἡλιώ, *ὁ.π.*, σ. 129.